

УДК: 159.9:37.015.31

Шкіренко Олена Віталіївна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник відділу андрагогіки ІПООД НАПН України

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ДОРΟΣЛИХ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ

Анотація. У статті розглядаються духовні цінності дорослої людини як основа розвитку духовного потенціалу молоді. Зазначено, що психологічний зміст цінностей являє собою внутрішній, емоційно освоєний суб'єктом орієнтир діяльності і поведінки, який виконує рефлексивну, організаційно-емоційну та регулятивну функції. Зауважено, що духовний потенціал молоді розуміється нами як система самоорганізації, світоглядних уявлень і переконань. Обґрунтовано, що духовний потенціал дозволяє особистості конструктивно реалізувати свої духовні сили у ставленні до себе, інших людей, оточуючого світу та є необхідною основою розвитку компетентнісно орієнтованої підготовки фахівців.

Ключові слова: духовні цінності дорослої людини, психологічний зміст цінностей, духовний потенціал молоді

Дорослі мають величезний вплив своїми словами, діями, ціннісною орієнтацією на юну особистість. Молодь – майбутнє нашої держави, найвища цінність суспільства, від якої залежить вирішення багатьох соціальних, економічних, культурних питань.

У процесі навчання та виховання у молоді виникає нова соціальна ситуація розвитку, центром якої є перехід до самостійного життя (початок професійного становлення, реалізація життєвих планів). Продовжується інтенсивний розвиток самосвідомості, молоді люди самовизначаються в системі моральних та духовних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність, – вважає М. Савчин.

Саме на порозі дорослого життя, молоді люди вирішують для себе питання, які пов'язані з морально-особистісним (яким бути?), екзистанційним (у чому сенс життя?), і професійним (ким бути?) виборами, які є взаємопов'язаними [10, с. 239] і змінюються в прямій залежності від сформованості духовних цінностей особистості, від спрямованості особистості та ті чи інші цінності.

Питання вивчення та формування духовного світу особистості знайшли відображення в дослідженнях В. Анненкова, І. Беха, М. Боришевського, С. Гончаренко, І. Зязюна, Г. Костюка, В. Кременя, С. Максименко, Е. Помиткіна, В. Рибалки, О. Сухомлинської, Ж. Юзвак та інших дослідників.

Однак, актуальним залишається розгляд духовних цінностей дорослої людини, від якої залежить розвиток духовного потенціалу молоді.

Аналізуючи дослідження В. Андрущенко, Н. Вінник, Л. Лук'янової, Н. Ничкало, З. Становських, Т. Ткачової, Л. Хомич, Н. Чепелевої, М. Савчина, Н. Шевченко, вважаємо за доцільне зазначити, що *духовний потенціал молоді* розуміється нами як система самоорганізації, світоглядних уявлень і переконань, які дозволяють особистості конструктивно реалізувати свої духовні сили у ставленні до себе, інших людей, оточуючого світу та є необхідною основою розвитку компетентісно орієнтованої підготовки фахівців.

Духовний потенціал – це сила, енергія, потужність, – зазначає Е. Помиткін. Він конкретизує основні ознаки духовного потенціалу особистості як у змістовному, так і у функціональному вимірах.

У функціональному вимірі духовний потенціал характеризує вищий ступінь людської самоорганізації, який позначається високим рівнем свідомості, самосвідомості та вольової саморегуляції особистості. Він є силою Духа людини і в людині, що зумовлює свідому стійкість, непохитність, рішучість, відданість власному покликанню, життєвій місії.

У змістовному плані духовний потенціал визначається спрямованістю на вищі духовні ідеали, смисли та цінності [9, с. 63].

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до диференціації цінностей. Одні вчені вважають, що поняття «цінності» пов'язане лише з позитивними факторами, інші відносять до цінностей не тільки їх позитивне значення, але й негативне. Однак, незважаючи на відмінності у різних визначеннях цінностей, головним у більшості з них є те, що цінність – це суспільна властивість речей, соціальних процесів, духовних явищ, яка полягає у здатності задовольняти потреби людини, суспільства, а також ідеї та спонукання у вигляді норм, цілей, ідеалів [2, с. 6].

Цінності існують з того часу, як людина почала усвідомлювати та знаходити для себе у будь-яких речах або явищах наявність властивостей, які здатні задовольнити її потреби, бажання, інтереси.

У ході теоретичного аналізу філософських, психолого-педагогічних досліджень було встановлено, що формування духовних цінностей особистості пов'язується з особистісною спрямованістю на ідеали Добра, Краси, Істини (Платон), забезпечує розвиток свідомості, самосвідомості, рефлексії (Р. Декарт), протистоїть тілесному і соціальному (В. Франкл), виступає джерелом емоційно-вольових процесів (У. Джеймс). Поняття «цінність» до наукового вжитку ввійшло із філософії І. Канта, який проаналізував різні уявлення про цінності життя та вважав їх підґрунтям рефлексивної, самоцінної людської життєдіяльності. Г. Мюнстербург поділяв цінності на дві великі групи: цінності буття (духовні, соціальні, матеріальні) і цінності культури (освіта, мистецтво, мораль, уклад життя та світогляд). Е. Фромм розглядав проблему співвідношення матеріальних і духовних цінностей та надавав першорядного значення впорядкованості ціннісно-сміслової сфери особистості. А. Маслоу визнавав, що свідомий ціннісний вибір спрямовує особистість до духовного розвитку.

На сучасному етапі В. Анненков, О. Сухомлинська, З. Становських у своїх дослідженнях розглядають цінність як суспільну властивість речей, соціальних процесів, духовних явищ, підґрунтя професійної свідомості

особистості, яка полягає у здатності задовольняти потреби людини, суспільства, а також ідеї та спонукання у вигляді норм, цілей, ідеалів (І. Бех).

Психологічна сутність досліджуваного поняття «духовні цінності особистості» співвідноситься із загальнолюдськими ідеалами, з потребою пізнання себе, світу, з високодуховними мотивами поведінки, з постійним устремлінням до самовдосконалення і самореалізації (Б. Чижевський). Маючи безпосередній зв'язок з когнітивними, емоційними, потребнісно-мотиваційними, вольовими процесами, духовні цінності виконують рефлексивну, організаційну, регулятивну функції (І. Бех, Ж. Юзвак). Необхідно зазначити, що духовні цінності надають сенсу самому існуванню людини і формуються невід'ємно від розвитку ціннісних орієнтацій (Л. Коберник), самоцінності особистості в процесі соціалізації (Л. Просандеєва), духовного (Е. Помиткін, М. Савчин) і вольового потенціалів особистості (І. Бех, К. Шамлян). Узагальнюючи наукові тлумачення досліджуваного феномена, доцільно зазначити, що *духовні цінності* – інтегративне особистісне утворення, яке є джерелом мотивації для прогресивного розвитку особистості, цивілізації в цілому, підґрунтям професійної свідомості, конструктивними орієнтирами людської свідомості, які мають за основу ідеали Добра, Краси, Істини та визначають норми поведінки особистості, мають індивідуально-суспільну основу для вирішення питання про призначення людини, про сенс життя, вершинні досягнення людства, котрі зумовлюють успіхи суспільства: економічні, ідеологічні, політичні тощо. Сформованість духовних цінностей особистості безпосередньо пов'язана з ціннісною орієнтацією на індивідуальні, сімейні, соціальні, загальнолюдські, вищі цінності та залежить від внутрішніх і зовнішніх факторів, умов особистісного розвитку кожного індивіда (О. Вишневський).

«Суб'єкт з розвиненою ціннісною системою є дійовим носієм моральних норм, на якого можна покластися іншій людині при розв'язанні власних духовно-практичних проблем, оскільки він знає, що є загальнозначущим, усталеним, вічним, а що – марнотним» – зазначає І. Бех [3, с. 19].

Критерієм, еталоном високоморальної та духовної поведінки можна вважати «золоте правило» Ісуса Христа: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки» [4, с. 1193].

Філософське бачення загальнолюдського ідеалу задане способом існування людини за законами Істини, Добра і Краси.

Отже, система цінностей особистості має включати їх у функції своїх структурних рамок розгляд останніх у контексті психолого-педагогічних завдань формування і розвитку повноцінної особистості вимагає, по-перше, відповідного етично-змістовного наповнення цих моральних категорій, а, по-друге, представлення індивідуальної ціннісної системи не стільки на формально-логічному рівні як сталого, виповненого утворення, скільки як системи розвиваючої з виокремленням головного, системо утворювального відношення [3, с. 17-19].

К Абульханова-Славська переконана в тім, що найважливішою справою життя кожної людини є визначення, вибір і реалізація цінностей. Причому мова йде про цінності найвищого рівня – духовні. А якщо взяти до уваги те, що ці цінності повинні набути статусу життєвих принципів, то їх реалізація і є базисом життєвої стратегії. При цьому існує умова, без якої розвиток аксіологічної сфери особистості неможливий, – це наявність гармонії між свідомістю і почуттями. Саме розвинуті почуття складають сенс життя людини і виступають основою для активних духовно-інтелектуальних пошуків [1].

«Від духовних поглядів людини, від її усвідомлених чи неусвідомлених ідеалів залежать домінантні цінності, моральні погляди і, як наслідок, вся свідома поведінка», – вважає Е. Помиткін [9, с. 13]. Сучасний дослідник зазначає, що *духовні цінності* – це вершинні досягнення людства і окремих його представників, що являють собою ціле орієнтуючі ідеали для прогресивного розвитку особистості і цивілізації в цілому. Психолого-педагогічні аспекти духовних цінностей – це особистісні якості високодуховної людини, які спонукають, регулюють високодуховні вчинки, поведінку, є

предметом її розвитку і саморозвитку, підготовки до нових вершинних досягнень – як суб'єктивних, для себе, так і об'єктивних, для людства [9, с. 26-27].

До духовних цінностей науковець відносить цінності гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації особистості.

Духовні цінності (вартості), за О. Вишневським, включають п'ять груп цінностей (вартостей): абсолютні, національні, громадянські, сімейні, вартості особистого життя [6, с. 125].

Узагальнюючи роботи науковців, вважаємо, що *цінність* визначається виключно людською свідомістю та приймається як об'єктивна властивість речей, закладена у їх власній природі. Цінності – матеріальні або духовні формоутворення, які мають індивідуально-суспільну основу та являють собою предмети, явища, образи, норми, установки, ідеали, цілі, заради яких люди живуть. *Духовні цінності* мають емоційно-чуттєвий базис та зв'язок з інтересами, потребами, прагненнями, цілями, установками, ідеалами особистості. Їх неможливо уявити без таких психічних процесів як мислення, пам'ять, емоції, почуття. Духовні цінності зумовлюють досягнення суспільства: економічні, ідеологічні, політичні тощо та являють собою джерело людського діяння і ціле орієнтуючі ідеали для прогресивного розвитку особистості і цивілізації в цілому.

Вважаємо, що у нашому дослідженні доцільно розглядати *ієрархічну систему особистісних цінностей дорослої особистості*, до складу яких входять *індивідуальні* (самопізнання, самовдосконалення, самореалізація, особиста безпека, впливовість, бажання мати владу, різноманітні задоволення), *сімейні* (подружжя вірність, єдність сімейного кола, сімейний добробут, позитивне вирішення сімейних проблем), *інтелектуальні і професійні* (здатність до абстрактного мислення, до узагальнення фактів, вміння переосмислити, систематизувати інформацію; ділова активність, спрямованість на конструктивне вирішення проблемних ситуацій діяльності, прагнення до

постійного підвищення рівня професіоналізму), *соціальні* (прагнення до національної єдності, добробут країни, соціальна справедливість, порядок у державі, патріотизм, свобода, рівність, порозуміння між громадянами), *загальнолюдські* (збереження миру на планеті, милосердя та доброзичливість, потяг до естетики, культури, мистецтва, гармонія з природою, навколишнім середовищем), *абсолютні* (пошук істини, віра в Бога, високоморальна поведінка, вміння визнавати свою провину та прощати інших, любов, вірність, потреба служити людям та правді, єдність з усім організмом Всесвіту). Всі ці цінності складають ієрархічну систему особистісних цінностей від індивідуальних до абсолютних вічних цінностей та являють собою основу для формування високодуховної особистості, для розвитку не тільки свого, але й духовного потенціалу молоді.

Психологічний зміст особистісних цінностей особистості являє собою внутрішній, емоційно освоєний суб'єктом орієнтир діяльності і поведінки, який виконує рефлексивну, організаційно-емоційну та регулятивну функції.

Розглядаючи психологічний зміст духовних цінностей особистості, слід зазначити, що рефлексія – є осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів своєї діяльності, соціального та індивідуального способу існування, вміння бачити себе очима інших людей, вивчати себе з різних сторін [5, с. 157]. Для дорослої людини рефлексія є головним інтелектуальним засобом самопізнання і саморегуляції, що виступає в ролі механізму розвитку і саморозвитку особистості.

Зміст рефлексії особистості являє собою аксіологічний самоаналіз своїх мотивів і смислів навчально-професійної діяльності; осмислення своїх найцінніших рис характеру як важливих факторів ефективної професійної діяльності; самоусвідомлення образу «Я», використання різноманітних інтелектуальних засобів самопізнання і саморегуляції; усвідомлення свого рівня професійної компетентності, рівня психологічних знань, умінь, власної ієрархії системи цінностей; рефлексія наявного і потрібного рівнів розвитку інтелекту та мислення; усвідомлення наявного і потрібного рівня розвитку комунікативних

здібностей; рефлексивна інтроспекція особливостей свого типу вищої нервової діяльності і темпераменту [5, с. 41].

Організаційна функція – емоційно освоєний суб'єктом орієнтир діяльності особистості, спрямований на прогнозування і планування дій для досягнення намічених цілей, на створення оптимальних умов для здійснення різних видів діяльності [7, с. 313]. Організаційна функція передбачає знання психології колективу, яке дає змогу правильно спрямувати організаційні зусилля, використовуючи для цього психологічні особливості його учасників. Психологічна сумісність, особливості темпераменту і характеру дають можливість використовувати їх з організаційною метою.

Регулятивна функція виявляється у здатності здійснювати свідомі вольові дії, які відрізняються від безумовних рефлексів і не є уродженими. Вони виникають і розвиваються в процесі життєдіяльності людини. Вольові дії здійснюються відповідно до певних мотивів, які спонукають і визначають вибір людиною дій. До мотивів можуть бути віднесені: почуття, прагнення, звички тощо. У своєму розвитку мотиви проходять певні етапи: потяг (вихідний момент у розвитку мотивації волі; прагнення (незадоволена потреба починає усвідомлюватися у вигляді незрозумілого прагнення до певного об'єкта); бажання (чітко визначене уявлення мети; бажання належить до майбутнього); хотіння (до уявлення мети приєднується уявлення і про засоби її досягнення); «боротьба» мотивів (стан внутрішнього коливання; завершується перемогою якого-небудь одного бажання) [7, с. 34].

Аналізуючи та узагальнюючи роботи Л. Божович, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Давидова, В. Рибалки, Е. Помиткіна та інших науковців, логічним є, на наш погляд, зазначити, що *психологічні особливості розвитку духовних цінностей, духовного потенціалу* особистості полягають у врахуванні когнітивних, емоційних, мотиваційно-вольових процесів, в актуалізації вищих психічних функцій особистості (свідомості, самосвідомості, волі) і психологічних механізмів духовного розвитку особистості. та являють собою: свідоме розуміння необхідності змін і перетворень внутрішнього світу

особистості на краще, уявлення про свій ідеальний образ; засвоєння системи необхідних знань, пошук істини; відчуття необхідності допомагати потребуючим; усвідомлення особистих психічних станів, знаходження життєвих смислів та реалізація свого потенціалу в суспільно-корисній діяльності; осмислення і переживання своєї спорідненості з іншими, відчуття радості від допомоги потребуючим, від досягнення цілей.

Отже, духовні цінності – орієнтири людської свідомості, які визначають норми поведінки особистості і мають індивідуально-суспільну основу, являють собою основу вирішення питання про призначення людини, вершинні досягнення людства, про сенс життя. Сформовані духовні цінності дорослої людини являють собою основу розвитку духовного потенціалу молоді.

Молодь – дорослі діти, тому необхідно нам прийняти до уваги той факт, що юнацький вік – суперечливий період життя людини: з одного боку – перехід до самостійності, відповідальності за свої дії перед совістю, батьками, коханою людиною, друзями тощо, а з іншого – емоційний, бурхливий вік пристрастей, пошуків насолоди, задоволення, спокусу, які часто призводять до негативних наслідків.

Дорослим доречно постійно працювати над розвитком свого внутрішнього світу, завжди мати терпіння, делікатність, такт та підтримувати молодь на шляху пошуків, тримати під контролем свої емоції, слова, пізнання, випробувань, обговорювати теми, які цікаві юнакам і дівчатам та допомогти їм доброю порадою, якщо виникає необхідність.

Створення дорослими сприятливих соціально-психологічних умов для розвитку духовного потенціалу молоді передбачає атмосферу любові, єдності, довіри, підтримки, взаєморозуміння, злагоди, гармонії стосунків.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у розробленні інноваційних технологій, які сприятимуть розвитку духовного потенціалу і цінностей особистості.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Анненков В.П. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді в умовах промислово-економічного коледжу: моногр. / В.П. Анненков. – К.: Друк ФПУ, 1998. – 137с.
3. Бех І.Д. Особнстісно орієнтоване виховання: науково-метод. посіб. / В.П. Анненков. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Біблія. – К.: УБТ, 1988 – 1523 с.
5. Видра О.Г. Психологічна культура майбутнього вчителя трудового навчання / О.Г. Видра. – Чернігів: Чернігівський державний університет імені Т.Г.Шевченка, 2008.–164 с.
6. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / Омелян Вишневський. – Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко. – 1996. – 238 с.
7. Коновалова В.О. Юридична психологія: підруч. / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
8. Помиткін Е.О. Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби: дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Е.О. Помиткін. – ІПППО АПН України, 1998. – 146 с.
9. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посіб. / Е.О. Помиткін. – Кіровоград: Імекс–ЛТД, 2013. – 144 с.
10. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 300 с.

***Шкиренко Елена Витальевна** - кандидат психологических наук, старший научный сотрудник отдела андрагогики ИПООД НАПН Украины*

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ ВЗРОСЛЫХ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦИАЛА МОЛОДЁЖИ

В статье рассматриваются духовные ценности взрослого человека как основа духовного потенциала молодёжи. Отмечено, что психологическое содержание ценностей представляет собой внутренний, эмоционально освоенный субъектом ориентир деятельности и поведения, который выполняет рефлексивную, организационно-эмоциональную и регулятивную функции. Духовный потенциал молодёжи понимается нами как система самоорганизации, мировоззренческих представлений и убеждений. Обосновано, что духовный потенциал позволяет личности конструктивно реализовать свои духовные силы в отношении к себе, другим людям, окружающему миру и является необходимой основой развития компетентно ориентированной подготовки специалистов.

Ключевые слова: *духовные ценности взрослого человека, психологическое содержание ценностей, духовный потенциал молодёжи*

Shkirenko Olena – *PhD of Psychological Sciences, Candidate of Psychological Sciences of Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine, (Kyiv, Ukraine).*

SPIRITUAL VALUES OF ADULTS AS THE BASIS OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF YOUNG PEOPLE

Summary. *The psychological content of personal and spiritual values of adults is considered. It is noticed that the psychological subject matter of values represents the internal reference point of activity and behaviour which carries out reflective, organizational, emotional and regulating functions. The spiritual potential of the*

youth is considered as a system of self-concepts and philosophical convictions. Intellectual capacity and spiritual potential allow personality to realize the spiritual forces in every day activity. It is a very important basis for the development of competence-oriented training.

Key words: *spiritual values of adults, psychological subject matter of values, spiritual potential of the youth.*

Bibliography

1. Abul'khanova-Slavskaya K.A. The Strategy of Life / K.A. Abul'khanova-Slavskaya. – M.: МЫСЛ', 1991. – 299 s.
2. Annenkov V.P. The Features of Formation of Value Orientations of Students of Industry and Economic College: monohr. / V.P. Annenkov. – K.: Druk FPU, 1998. – 137s.
3. Bekh I.D. Person Oriented Education: naukovo-metod. posib. / V.P. Annenkov. – K.: IZMN, 1998. – 204 s.
4. Bible. – K.: UBT, 1988 – 1523 s.
5. Vydra O.H. Psychological Culture of Future Teachers of Labor Studies / O.H. Vydra. – Chernihiv: Chernihivs'kyy derzhavnyy universytet imeni T.H.Shevchenka, 2008.–164 s.
6. Vyshnevs'kyy O. Modern Ukrainian Education. / Omelyan Vyshnevs'kyy. – L'viv: L'vivs'kyy oblasnyy naukovo-metodychnyy instytut osvity; L'vivs'ke oblasne pedahohichne tovarystvo im. H. Vashchenka. – 1996. – 238 s.
7. Konovalova V.O. Legal Psychology. / V.O. Konovalova, V.Yu. Shepit'ko. – Kh.: Pravo, 2008. – 240 s.
8. Pomytkin E.O. Formation of Spiritual Values of Senior Pupils in School Psychological Services
9. Pomytkin E.O. Psychological Diagnostics of Spiritual Potential of the Individual / EO Pomytkin. - Kirovograd: Imex – LTD, 2013. - 144 p.

10. Glow M.V. Developmental Psychology: Training. guidances. / MV Glow,
LP Vasilenko. - K .: Akademvydov, 2005. – 300 p.